

DRAGOUMES ION

ΜΕΛΈΤΑΙ: 10 ΆΡΘΡΑ
ΤΟΥ ΣΤΟΝ «ΝΟΥΜΆ»

Ion Dragoumes

**Μελέται: 10 άρθρα
του στον «Νουμά»**

«Public Domain»

Dragoumes I.

Μελέται: 10 άρθρα του στον «Νουμά» / I. Dragoumes — «Public Domain»,

Содержание

ΤΑΚΤΟΠΟΙΗΜΕΝΑ ΚΑΙ ΦΡΟΝΤΙΣΜΕΝΑ ΑΠΟ ΤΟ Δ. Π. ΤΑΓΚΟΠΟΥΛΟ	5
ΕΚΔΟΣΗ "ΤΥΠΟΥ", ΣΟΦΟΚΛΕΟΥΣ 3, ΑΘΗΝΑΙ	5
ΓΙΑ ΤΟΥΤΟ ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ	6
ΣΤΗΝ ΠΟΛΗ	8
ΤΟ ΕΘΝΟΣ, ΟΙ ΤΑΞΕΣ ΚΑΙ Ο ΕΝΑΣ	16
Конец ознакомительного фрагмента.	22

Ion Dragoumes

Μελέται: 10 άρθρα του στον «Νουμά»

**ΤΑΚΤΟΠΟΙΗΜΕΝΑ ΚΑΙ ΦΡΟΝΤΙΣΜΕΝΑ
ΑΠΟ ΤΟ Δ. Π. ΤΑΓΚΟΠΟΥΛΟ**

ΕΚΔΟΣΗ "ΤΥΠΟΥ,, ΣΟΦΟΚΛΕΟΥΣ 3, ΑΘΗΝΑΙ

ΤΟΥ βιβλίου αυτού τυπώθηκαν εκατό αντίτυπα σε χαρτί χειροποίητο ολλανδικό, αριθμημένα στο πιεστήριο.

...

Λευκή ας βαλθή όπου έπεσες κολώνα, (Πώς έπεσες, γραφή να μην το λέη..) λευκή με της Πατρίδας την εικόνα· μόνο εκείνη ταιριάζει να σε κλαίη, βουβή, μαρμαρωμένη να σε κλαίη.

ΚΩΣΤΗΣ ΠΑΛΑΜΑΣ

ΓΙΑ ΤΟΥΤΟ ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ

Εξόν από τα τρία βιβλία του κι από τρία-τέσσερα ακόμα φυλλάδιά του, πολιτικά και πατριωτικά πάντοτε, όλη σχεδόν η άλλη λογοτεχνική εργασία του I. Δραγούμη (Ίδα), δημοσιεύτηκε στο «Νουμά». Κι από τα τρία ακόμα βιβλία του, το ένα η «Σαμοθράκη, στο «Νουμά» πρωτοτυπώθηκε (1909 – 1910), κι από τις σελίδες του «Νουμά» τραβήχτηκε σε βιβλίο ξεχωριστό. Γιατί ο Ίδας, αγωνιστής του Δημοτικισμού κρατερός, στάθηκε πλάι στο «Νουμά», στήριγμα του ακριβό, σωστά δέκα χρόνια, από τα 1905, που πρωτοφάνηκε στις στήλες του με τη μελέτη του: «Στην Πόλη», ίσαμε τα 1915 πούβγαλε δικό του, καθαρά πολιτικό περιοδικό, την «Πολιτική Επιθεώρηση». Μα και την «Πολιτική Επιθεώρηση» σαν έβγαζε, δεν αποτραβήχτηκε από το «Νουμά». κι ας έπαψε να στολίζει τις στήλες του με τάρθρα του, μόνο του απόμεινε φίλος πιστός και υλικός ακόμα υποστηρικτής. Έτσι, μια δεκάχρονη στενή συνεργασία μαζί του σ' έναν αγώνα «απεγνωσμένο» και «πολυμέτωπο», όπως είτανε στην πρώτη περίοδο του «Νουμά» ο δημοτικιστικός αγώνας, μούδωσε όλον τον καιρό κι όλες τις ευκαιρίες να τονέ μελετήσω καλά, καταβάθος, και να χαρώ τις τόσες αρετές του, που στολίζανε την ψυχή του κι αποτελούσανε το χαρακτήρα του. Θυμάμαι με πόσο πόνο, σαν αυτοχτόνησε ο Περικλής Γιαννόπουλος, μούπε τα βαθιοστόχαστα τούτα λόγια:

– Πάει κι αυτός! Κρίμα!.. Κ' είμαστε τόσο λίγοι!..

Τόνιωθε πως είταν κι αυτός ένας από τους λίγους, από τους τόσο λίγους αγνούς ιδεολόγους, που αφήνοντας το ατόφιο τους καταμέρος, μόνο μια Ιδέα προσκυνούν κι ακολουθούν, και φεύγοντας, θεληματικά ή άθελα ή και με βία, από τη ζωή, όπως έφυγε κι αυτός, αφήνουν πίσω τους όχι κείνο που συνηθίσαμε να λέμε συμβατικά «κενόν», μα αληθινά κάπιο χάος.

Ο Ίδας, μ' όλα τα ξεχωριστά λογοτεχνικά του χαρίσματα, θαπομένει στην ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας περισσότερο ως π ο λ ε μ ι σ τ ή ς, militant, παρά ως λογοτέχνης. Η κυρίαρχη γραμμή σ' όλη τη σκέψη του, σ' όλη την εργασία του, είταν ο αγώνας, ο πόλεμος. Για τούτο, αν καλοπροσέξει κανείς και κείνες τις σελίδες του ακόμα, που φαίνονται σε πρώτο διάβασμα, καθαρά λογοτεχνικές, θα ιδεί πως κάτου κι από τις απαλότερες φράσεις κουφοβράζει η ακράτητη ορμή του πολεμιστή.

Η Εταιρία «Τύπος» τιμώντας τη μνήμη του ευγενικού αυτού πολεμιστή, θέλησε, να βγάλει το βιβλίο τούτο, ως μνημόσυνό του φιλολογικό, κι ανάθεσε τη σύνταξή του και τη φροντίδα του σε μένα. Τιμή μου που και δεύτερη φορά μου δίνεται η ευκαιρία να βάλω τόνομά μου πλάι στο δικό του. Στα 1916 τα Αλεξαντριανά «Γράμματα» βγάλανε μια σύντομη και δυσκολόβρετη σήμερα μελέτη μου με τον τίτλο «ΙΔΑΣ», και να που και τώρα, σε μένα μοιραία πέφτει ο κλήρος να βγάλω το επιμνημόσυνο βιβλίο του.

Βέβαια, θάπρεπε να μαζωχτούνε στοργικά και να βγούνε σε τόμο πολυσέλιδο, όλα τάρθρα του κι όλες οι μελέτες του, πούναι τυπωμένες στο «Νουμά». Τούτο σίγουρα πρέπει να γίνει, μια μέρα, από τους θαυμαστές του. Σήμερα, το βιβλίο τούτο ας λογαριαστεί για περίληψη της σκορπισμένης στους τόμους του «Νουμά» εργασίας του. Και τέτια αληθινά, είναι: Περίληψη. Γιατί τάρθρα και οι μελέτες που διάλεξα να τυπώσω σ' αυτό αν και είναι γραμμένα πάνου σε διαφορετικά, τα περισσότερα, θέματα, είναι κινημένα όλα από την ίδια «αφετηρία», και καταλήγουνε στο ίδιο «τέρμα»: την εθνικιστική του ιδεολογία. Μια σ υ ν έ π ε ι α αξιοθαύμαστη παρατηρεί κανείς σ' όλη την εργασία του. Ούτε το παραμικρότερο παραστράτισμα. Δεν ξεχνιότανε ποτέ, ποτέ το θέμα δεν τον παράσερνε. Ακόμα και στην «Αγνή», σε μιαν όαση ολοπράσινη αγάπης, που απλώνεται για ξεκούρασμα της ψυχής, μέσα στις αιματοβαμένες σελίδες του «Ηρώων και Μαρτύρων αίμα» ο ανθρώπινος έρωτας θαμποσκεπάζεται, αν δεν χάνεται ολότελα, από τον έρωτα της Πατρίδας. Παντού και πάντοτε ο ιδεολόγος εθνικιστής. Και στις απαλότερες γραμμές του ακόμα.

Το μαρτυρικό τέλος του, τον ανέβασε πολύ στην κοινή συνείδηση, σχεδόν τον εξαύλωσε – του πρόστεσε κάτι το θρυλικό στην τίμια κι ολοφώτεινη ζωή του. Χωρίς να μπορώ να ξελαγαρίσω κάτι θολό κι άμορφο που καλοθρονιάστηκε επίμονα μέσα στην ψυχή μου και να ερμηνέψω με λόγια ό,τι τώρα, τούτη τη στιγμή, που ρίχνω στο χαρτί τις γραμμές μου αυτές, σφηνώθηκε μέσα στη σκέψη μου, γεννημένο ίσως αυτόματα από την όλη δράση του κι από την όλη πνευματική του εργασία που είναι απλωμένη ανάκατα, δίχως τάξη, στη θύμηση μου – χωρίς να μπορώ λοιπόν να το ξελαγαρίσω αυτό που μου συμβαίνει, μούρχεται να πω πως έτσι θάπρεπε να πεθάνει ο άνθρωπος ο ξεχωριστός, που είχε σ' όλη τη ζωή του οδηγό το ΧΡΕΟΣ και που έναν αφέντη μοναχά ένωσε πάντα πάνω του το ΠΡΕΠΕΙ το αδυσώπητο (1). Δεν ξαίρω, δε μαθεύτηκε, τι είπε σαν τονέ σωριάζανε καταγίς οι σφαίρες, οι ηρωικές (2). Αν τον άφιναν οι σφαίρες και οι λογχισμοί να πει μια λέξη, σίγουρα η λέξη αυτή θα είταν κείνο που βροντοφώναξε μέσα στο πρώτο του βιβλίο – και θα το είπε σαν ευκή ολόψυχη προς την Πατρίδα του, που τόσο την αγάπησε και που τόσο τίμια σ' όλη του τη ζωή την υπερέτησε:

– Σώνουν οι μάρτυρες!..

Δ. Π. ΤΑΓΚΟΠΟΥΛΟΣ

ΣΤΗΝ ΠΟΛΗ

Δημοσιεύτηκε στα φύλλα 129 και 130 του «Νουμά» (Γεννάρης του 1905) στην επιφυλλίδα, με την υπογραφή «&Τοξότης&», μια υπογραφή που την έβαλε, εκεί, στο γραφείο μου, χαμογελώντας, γιατί, μου είπε, γεννήθηκε στο μήνα που ο Ήλιος είναι στον Τοξότη. Είναι το πρώτο άρθρο του που δημοσίευσε στο «Νουμά», και στο άρθρο του αυτό μέσα βρίσκεται ολόκληρος ο Ίδας. Το άρθρο του αυτό, όπως έγραψα αλλού (ΙΔΑΣ, έκδοση Γραμμάτων, 1916) είναι «το προσκέδιο, το πρόγραμμα, το πρώτο κύτταρο της κατοπινής του εργασίας. Ακόμα κι ολόκληρος ο &ανθρώπινος& χαρακτήρας του, όλος ο εσωτερικός ο άνθρωπος, βρίσκεται σ' αυτό. Στον παράγραφο που αρχίζει: «Ένα πρωί στο δρόμο, είδα την κόρη της Ιωνίας, τη μαυροφόρα...», εξόν που μας πρωτοπαρουσιάζει την ασύγκριτη κόρη, που θα μας χαρίσει το κεφάλαιο «Αγνή» στο «Ηρώων και Μαρτύρων αίμα», μας δείχνει, μας αποκαλύπτει, και τον εαυτό του. Στο άρθρο αυτό, που περίληψή του βρίσκεται στο πρώτο κεφάλαιο του βιβλίου του Ίδα: «ΟΣΟΙ ΖΩΝΤΑΝΟΙ», είχα διαπράξει τότε, που τόβαλα στο «Νουμά», και μαν ασέβεια. Είχα αφαιρέσει ολάκερο κεφάλαιο, που περίγραφε σ' αυτό με ζωντάνια και με πρωτοτυπία, το Προσκύνημα του Χαμίτ, «όχι γιατί δε μου άρεσε («ΙΔΑΣ», σελ. 5) μα γιατί τότε κάτι Τουρκομερίτες αναγνώστες του φύλλου μου γράφανε και μου ξαναγράφανε ξορκίζοντας με να μην τυπώνω λέξη για το Σουλτάνο, μήπως και παραπέσει κανένα φύλλο και τους πάρω έτσι στο λαϊμό μου».

ΦΕΥΓΟΝΤΑΣ από την Αθήνα για την Πόλη ένας ποιητής, θα ένοιωθε γονιμότητα· σαν από βρύσες κρυφές θα ανάβρυζαν μέσα του παλιές ιστορίες, και λέξεις «θα μουρμούριζαν διαβαίνοντας. Η γνώση πως ταξιδεύει κατά την Ανατολή, θα του έλεγε λόγια χρυσά και παραμύθια. Εγώ είμαι γυμνός από αντιλαλιές, ξερός από αναβρυστικά νερά, και άδειος, και άγονος. Εγώ βλέπω πως όταν ο ήλιος πέφτει κατεπάνω τους, τα νησιά και η Αττική είναι τριανταφυλλιά και η θάλασσα πολύ βαθειά χρωματισμένη.

Έκαναν δαντέλες τα κύματα που έσπαναν επάνω στα πλευρά του πλοίου. κ' έπειτα οι δαντέλλες, ανοίγονταν, γίνονταν ανθρωπάκια που βασιούνταν από τα χέρια τους ανάλαφρα και χόρευαν τρελλούς χορούς. Και χάνονταν έπειτα και γίνονταν άλλοι, και πάλι χάνονταν. Όταν σήκωσα το κεφάλι, ο ήλιος, σφαίρα ολόπυρη, κατρακυλούσε επάνω στον ορίζοντα της θάλασσας της σκοτεινής. Άμα τον αντίκρυσσα, στάθηκε· φώτιζε χαϊδευτικά τα νερά που κουνούσαν, και τα περνούσε με στενώτατα φύλλα χάλκινα, και αγάλι βούλιαζε από το πολύ βάρος.

Μια μέρα ύστερα είμαι στην Ιωνία, κ' επειδή ήταν άλλοτε λεπτός και πλούσιος ο πολιτισμός της, το όνομά της έχει μάγια. Εκείνη την ημέρα μόνο η Ιωνία υπάρχει στον κόσμο, τα νησιά της, τα βουνά της, και η θάλασσά της. Περνώ από τη Λέσβο τη νύχτα, το φεγγάρι φέγγει στα νερά και τη Σαπφώ μου φαίνεται πως την ακούω. Στην Πόλη που πηγαίνω, είναι μια κόρη νόστιμη και λιγερή, που είναι από τα νησιά της Ιωνίας και τη λένε Σαπφώ.

Όταν περνούσα τον Ελλήσποντο, τα ξημερώματα, ο νους μου στενοχωρημένος, σα φυλακισμένος, χτυπούσε παντού. Έλληνες ελεεινοί, σας σιχαίνουμαι!

Μπαίνω στην Πόλη με ρωσικό πλοίο. Με τι άλλο πλοίο μπορούσα να μπαίνω στην Πόλη, για να νοιώσω τελειότερα το ταπεινώμά μου; Στην πρόρη είναι ο δικέφαλος αητός, ο ρωσικός· το πλοίο είναι φορτωμένο Ρώσους στρατιώτες και πεζοναύτες Ρώσους που γυρίζουν, φαίνεται, από την Ιαπωνία στην Οδέσσα. Τα χώματα αυτά και τα δέντρα της Θράκης θέλουν να τα βιάσουν σλαυικοί τράγοι, και τα λερώνουν οι αβάσταχτοι πόθοι τους. Ποιος θα τα φυλάξει;

Έλληνες ελεεινοί, μήπως θα τα φυλάξετε σεις; Χωρίς πίστη, ακούω και μουρμουρίζει στ' αυτί μου μια φωνή: «Πάλι με χρόνια με καιρούς, πάλι δική μας θάνα!»

Ήμουν στην πλώρη και φυσούσε υγρασία στο πρόσωπό μου ο πρωινός αέρας. Κάτι Τούρκοι πίσω μου, κοίταζαν. Περπάτησα στο κατάστρωμα και είδα μερικούς Έλληνες, που είχαν ξυπνήσει να δουν, με κανέναν πόθο ίσως, τα Δαρδανέλια και την Πόλη (3). Ήταν και μια Ρωσίδα φουσκωμένη, που κοίταζε με βουλιμία. Κοίταζαν και δυο Αμερικάνοι με απλοϊκή περιέργεια. Ένας Γερμανός στάθηκε κοντά μου και είπε: «Οι Ρώσοι από πάνω την θέλουν, αν τους αφήσουν οι Άγγλοι από κάτω». Και, Έλληνες, επειδή είστε ελεεινοί και άκαρδοι, ντράπηκα να του πω πως θα την πάρουμε μεις. Μέσα μου μονάχα είπα: «Και όμως, είναι δική μας».

Μου ήρθε να ορκιστώ τότε στο όνομά της, πως θα κάνω κάτι για το γένος μου· και μόνον αργότερα συλλογίστηκα πως δεν μπορώ να κάμω, παρά μόνον ό,τι μ π ο ρ ώ, και τότε χάθηκα στην απελπισία της αδυναμίας μου και ήμουν κατάκαρδα κουρασμένος.

Γεμάτο πίκρα είναι το πρώτο αντίκρουσμα της Πόλης. Μα ο πλούτος της βράζει μέσα μου. Πού είναι η φτώχεια και ξεραίλα που μ' έδερναν τις περασμένες, όταν ταξίδευα! Γυρίζω τα μεσημέρια στους δρόμους και δεν ξέρω τις ώρες. Από έναν ανηφορικό δρόμο, που έχει αριστερά πύργους αραδιασμένους βυζαντινούς, κ' έχουν χτισμένα σπίτια, αναμεταξύ, διαφόρων χρωμάτων, ανεβαίνω προς την Άγια Σοφία.

Μόλις μπήκα, – δεν κοίταζε ούτε ο Εβραίος που θέλησε κ' έγινε οδηγός μου, ούτε ο Χότζας Τούρκος, – κ' έκαμα, χωρίς να θέλω, το σταυρό μου.

Μπαίνω σε κάθε τζαμί, που ήταν πρώτα εκκλησιά! Τι δροσιά που είναι μέσα και τι θύμησες αλάλητες. Μπαίνω και σε τζαμιά που έχτισαν, με βυζαντινό πάντα σχέδιο, οι Τούρκοι. Αντί ψηφιδωτά, έχουν συχνά χρωματιστές πλάκες στους τοίχους, με κλαδιά, φύλλα και λουλούδια, άσπρα και μαβιά και πράσινα. Τα παράθυρα έχουν κάποτε γιαλιά χρωματιστά, όμορφα, με σχέδια απλά ή λουλούδια. Η Άγια Ειρήνη είναι κλειστή και ποτέ δεν την ανοίγουν για τους ξένους οι Τούρκοι, που την έχουν κάμει τζαμί· ο τρούλλος της όμως φαίνεται καλά απ' έξω.

Περίεργη είναι η ανάγκη του προσκυνήματος. Μόνο να πάγω ως στο μέρος που με συγκινεί, μόνο αυτό με φτάνει.

Αλλού είναι κάτι αρχαιότερα πράγματα· η στήλη του Θεοδοσίου, και σ' άλλη μεριά η καμένη στήλη. Στον Ιππόδρομο είναι ένας οβελίσκος, και των Πλαταιών το χάλκινο τριπλό φίδι, που δεν το είδα στους Δελφούς, όταν διάβαζα τον Πανσανία. Τι να θυμηθώ πρώτα στον Ιππόδρομο;

Τον Κωνσταντίνο, τον Ιουστινιανό, τους Ισαύρους, ή τον καιρό που άφιναν και γίνονταν ερείπια ο τόπος αυτός της ζωής και της ταραχής; Αυτός ο καιρός είναι πιο σιμά μου. Όταν ξέπεφε το κράτος και ο Ιππόδρομος, βασίλευαν οι Κομνηνοί και οι Παλαιολόγοι και ήταν οι ελληνικότεροι από τους βασιλιάδες. Πολεμούσαν, οι άτυχοι, πολεμούσαν να βαστάξουν κάτι, κοίταζαν να βρουν αλλού βοήθεια, και Φράγκοι να γίνουν ίσως για να σώσουν το κράτος θέλησαν, την αδυναμία τους την έβλεπαν, τη δύναμη την ένοιωθαν, και τίποτε δεν έκαναν. Σας αγαπώ, ω τελευταίοι βασιλιάδες, γιατί είστε Έλληνες και δυστυχημένοι. Αν με είχαν μάθει καλλίτερα την ιστορία μου, τη βυζαντινή, εκείνοι που με μάθαιναν τα γράμματα, θα ήξερα να ξυπνώ περισσότερες ψυχές της περασμένης ζωής. Τώρα, σα λάβα πυρωμένη, χυμίζει από μέσα μου η αξεδιάλυτη, πλεγμένη ιστορία των Αυτοκρατόρων.

Σκύλοι κοιμούνται στους δρόμους, σκύλους βλέπω στα πόδια μου μπροστά, και είναι μερικοί άσπροι και οι περισσότεροι κιτρινωποί. Και κάθε τόσο παραμερίζω για να τους αφήσω να κοιμηθούν.

Οι Τούρκοι νοιώθουν τα ερείπια και τη σχέση τους με τη ζωή. Στους τοίχους τους αρχαίους, τους βυζαντινούς, ακουμπούν τα σπίτια τους, κι απάνω στους πύργους αφήνουν να φυτρώνουν δέντρα και χαμόκλαδα. Δεν τους μέλλει, τους ζωντανούς ποιος έχει χτίσει τα ερείπια, ούτε γιατί, και η αδιαφορία αυτή είναι η ζωή. Αντί να γκρεμίζουν και να ξαναχτίζουν τοίχους, μεταχειρίζονται τους παλιούς. Έτσι και στα νεκροταφεία τους περνοδιαβαίνουν σκύλοι και άνθρωποι και πατούν τα μνήματα· γυναίκες κάποτε κάθονται ώρες εκεί, όταν ο καιρός είναι καλός, και κουβεντιάζουν και λέγουν. Και τα κυπαρίσσια δεν είναι πένθιμα και οι πέτρινες στήλες των τάφων πέφτουν μία μία και σκεπάζονται, από των ανθρώπων τα βήματα και από το χώμα της βροχής και των ανέμων.

Την ώρα που περπατεί ο κόσμος ο Ελληνικός, ο Τούρκικος, ο Αρμένικος και των Φραγκολεβαντίνων η σάρα, – ανακατωμένοι σαν τα νερά μεγάλου λασπωμένου ποταμού, – στο Σαυροδρόμι, το Φανάρι, είναι ήσυχο και λίγες είναι στις πόρτες οι γυναίκες, λιγοστοί στους δρόμους οι άντρες. Βλέπω κάποιους παπάδες. Οι πλούσιοι έφυγαν· τους τράβηξε η ζωή και πήγαν κ' έφτιασαν καινούρια σπίτια στο Πέρα του Γαλατά. Γι' αυτό τα σπίτια, τα ξύλινα και τα πέτρινα, είναι παλιά και μαυρισμένα στο μεγάλο δρόμο του Φαναριού, – σπίτια που είναι σα να μην κάθεται κανένας μέσα τους, και θέλω να καθίσω εγώ. Τα παράθυρα είναι βυζαντινά και μετρημένα, δροσιά δεν έχει θέση να περάσει, τ' απόγεμα είναι πληχτικά κ' η θάλασσα δε βλέπει τον παλιωμένο δρόμο. Τις ανηφορικές, τις άλλες στράτες, όμως και τα στενά σοκάκια, εκείνα πού και πού τα βλέπει η θάλασσα. Για να νοιώσω λίγη ζωή Ελληνική, τρέχω στα σχολεία· αλλ' είναι κλειστά γιατί είναι καλοκαίρι κ' έχουν τελειώσει τα μαθήματα. Ο καλόγερος, ο διευθυντής, μόνος μ' ένα παιδί φυλάγει τη μεγάλη Σχολή του Γένους. Κ' επειδή είμαι ξένος, ο νέος μ' έδειξε το σχολείο, και ανεβαίνουμε μαζί στον πύργο τον υπερήφανο, που περνά και σπίτια και μιναρέδες· βασιλεύει ο ήλιος μέσα στους ατμούς, και η φορτωμένη μέρα είναι γεμάτη ζέστη. Και είπα στο νέο: «Ποτέ να μην ξεχάσεις πως ζεις για το Γένος». Μαζί του έπειτα πήγα στην Παναγία τη Μουχλιώτισσα και στο αγίασμα του Άη Γιώργη του Ποτηρά. Ο καντηλανάφτης με πήγε σ' ένα τζαμί εκεί κοντά, που φαίνονται ακόμη μερικά ψηφιδωτά χριστιανικά στο ταβάνι, αλλ' ο χότζας είχε φύγει και κανείς άλλος δεν μπορούσε ν' ανοίξει την πόρτα της παλιάς εκκλησίας. Ακούω φωνές, και τρέχει ο κόσμος, σωρός, παιδιά και άνδρες Τούρκοι. Λέγει ο καντηλανάφτης: «Πυρκαϊά».

Ένα πρωί, στο δρόμο, είδα την κόρη της Ιωνίας, τη μαυροφόρα, εκείνη που μονάχη με είχε φωτίσει στο ταξίδι, όταν η μεγάλη ξεραϊλα μ' έδερνε. Ήθελα να της πω πράγματα ευχάριστα, μα ήταν αλλού ο νους μου, συλλογισμένος, κ' ήμουν σκληρός. Αφού διηγήθηκε κείνη μερικές παλιές θύμησες, της είπα: «Αυτά μας αρέσουν, μα δεν μπορούν να μ' εξηγήσουν τον πόνο μου που βρίσκομαι στην Πόλη. Θέλεις, λες, να γίνεις καλογριά, μα θα ήσουν πιο σύμφωνη με μένα αν ήθελες να μείνεις δασκάλισσα, όπως είσαι, και να δώσεις νέα ζωή, πνοή ελληνική στις Ελληνίδες». Φεύγοντας, με ρώτησε αν θα μπορούσε να με ξαναϊδεί προτού φύγω

από την Πόλη. Αποκρίθηκα: «Όχι, γιατί πρέπει να πάω στο Φανάρι σήμερα, και αύριο θα δω τα κάστρα και τους τοίχους, και μεθαύριο θα φύγω». Τότε γύρισε να φύγει· έπεφτε πολύ φως επάνω της, και ήταν λιγνή και κατάχλωμη, το δέρμα της είχε χάσει τη δροσεράδα του, και είπε · «Τότε... χαίρε...» και πέρασε. Ξύπνησε τότε μέσα μου μια λαχτάρα για την περασμένη γνωριμία μας, και με τράβηξε η δυστυχία της, και θέλησα να γυρίσω να της πω να έλθει να με ιδεί όταν θέλει. Και δε γύρισα· κατέβηκα στο Γαλατά, πήρα ένα καΐκι και πήγα στο Φανάρι.

Γνώρισα έναν παπά στο αγίασμα της Άγιας Βλαχέρνας· ήλθε μαζί μου· περάσαμε από το Γαλατά και φτάσαμε στο Πενταπύργιο, κοντά στον εξωτερικό τοίχο. Είναι κάτι πύργοι εδώ κ' εκεί, και έχουν φυτρώσει δέντρα πολλά και πυκνά γύρω τους· ανάμεσα σε κάτι τάφους τουρκικούς, πνιγμένους μες στον ίσκιο και στη δροσιά, και μπλεγμένους μέσα στα χαμόκλαδα, είναι κρυμμένο ένα ήσυχο τζαμί· τόπος ταιριασμένος για την ατάραχη, την απαλή, τη σιωπηλή την τουρκική τη σκέψη. Σ' έναν πύργο είναι μια καταχωσμένη πόρτα, που μόλις χωρούσα να περάσω. Σηκώθηκε ένα κερκινέζι, ή καμιά κουκουβάγια, και φτερούγισε στα σκοτεινά κ' έφυγε από μια τρύπα· ένα σταχτί φτερό έπεσε κοντά μου. Ένα σκυλί, ή ήταν τσακάλι; ή αλεπού; τρόμαξε και βγήκε σιωπηλά από μια τρύπα, έξω στο φως, και χάθηκε στα χαμόκλαδα. Ανατρίχιασα.

Όταν βγήκα από κει μέσα, ήυρα τον παπά, χωρίς ράσα, και σκαρφάλωνε σ' έναν άλλο πύργο· σκαρφάλωσα και γω· ήταν ψηλός κι από μέσα είχε μαυρισμένους τους τοίχους· φως έπεφτε από το χαλασμένο καμαρωτό ταβάνι· στον τοίχο φαίνονταν οι τρύπες δυο πατωμάτων και κάτι ντολάπια μικρά, λίγο ψηλότερα απ' το καθένα. Πριν πάγω στο Πατριαρχείο, πέρασα από το λόφο που ήταν τα υστερινά παλάτια των αυτοκρατόρων, τα παλάτια των Βλαχερνών.

Σ' ένα σπίτι Ελβετικού ρυθμού, είδα τον Πατριάρχη, και φαίνονταν σα να φοβάται τους Τούρκους, να σέβεται τους Ρώσους, και να μην του πολυαρέσει να μπλέκει με τους Έλληνες. Αλλά και σα να μην πρέπει να τα χαλάσει με κανένα.

Δεν είδα το μέγα Λογοθέτη· θα είναι κανένας κύριος με φράγκικα. Ο Μέγας Χαρτοφύλαξ όμως, ο μικροκαμωμένος, με τα μακριά τα μαύρα ρούχα και τα γυαλιά του και την ποντικίσια μύτη του και το μουστάκι και τη γυναικεία του φωνή, ψευδίζει, και μου λέγει πράγματα βυζαντινά στο δρόμο καθώς πηγαίναμε.

– «Αυτά τα σπίτια είναι το πολύ διακοσίων χρόνων. Να, τούτο δω είναι του Παναγιώτη Νικουσίου, του διερμηνέως, τον ξέρετε; Μου έδειξαν ένα σπίτι εκεί πάνω στο λόφο του Φαναριού, και μου είπαν πως είναι πολύ παλιό. Θα είναι μόλις τριακοσίων χρόνων. Μη νομίσετε πως τα παλαιότερα βυζαντινά σπίτια ήταν έτσι. Ζούσαν κλεισμένες οι γυναίκες, χειρότερα από τις Τούρκισσες· ένα δυο παράθυρα μικρά, και όλο το άλλο τοίχος...»

– «Ναι, τέτοιο είναι του Μπάμπουρα ή Φλάμπουρα το σπίτι, στο Μελένικο. Το είδα· λεν πως είναι 500 χρόνων».

– «Οι δρόμοι αυτοί είναι οι ίδιοι των Βυζαντινών. Οι Τούρκοι δεν τους έχουν αλλάξει. Αυτός όμως ο μεγάλος δρόμος· του Φαναριού, βλέπετε, είναι έξω από τα τείχη· πριν ήταν θάλασσα εδώ· ύστερα έγινε και ο δρόμος και τα σπίτια τούτα. Δεν ήταν όμως έτσι στρωμένοι οι δρόμοι, ήταν στρωμένοι με μεγάλες πέτρες. Θα σας δείξω ένα πλακόστρωμα τέτοιο έξω από τα τείχη, στο δρόμο της Σηλυμβρίας. Τον έστρωσε, λέγουν, ο Ιουστινιανός».

– «Τι είναι, δω;»

– «Α, αυτό είναι έμβολος».

– «Δηλαδή;»

– «Σκεπαστή αγορά, με θολωτά καμαρωτά ταβάνια, καθώς βλέπετε, η μόνη που μας απέμεινε· μοναδικό δείγμα τέτοιου χιτριού. Οι Τούρκοι αυτούς τους έμβολους μιμήθηκαν κ' έκαμαν τα παζάρια τους. Τίποτε δεν ανεκάλυψαν οι Τούρκοι· όλα τα έχουν πάρει από κείνους, αρχιτεκτονική, υδραγωγεία, κάστρα, δρόμους. Εδώ κοντά είναι και η παλαιότερη από τις εκκλησίες που μένουν ακόμη όρθιες στην Πόλη. Την έχουν κάμει και αυτήν τζαμί οι Τούρκοι».

Από το παλιό γεφύρι γύρισα στο Πέρα· στο δρόμο πουλούσαν, σε καλαθάκια, χαμοκέρασα, σμέουρα, φραγκοστάφυλα και βερύκοκα. Άλλοι πουλούσαν παγωτά του δρόμου και λεμονάδες παγωμένες, γιατί ήταν μεγάλη ζέστη.

Ύστερα πήγα στο Ζάμπειο. Είναι κει για την τελετή ο Πατριάρχης και η Πρεσβεία· και η Σύνοδος, σε δυο αράδες, δεξιά κι αριστερά τους. Ο άλλος κόσμος είναι, χαμηλότερα καθισμένος, αναρίθμητος, στολισμένος και ανακατωμένος. Τα κορίτσια τραγούδησαν από μακριά, σ' ένα μέρος μισοφωτισμένο από κίτρινα παραπετάσματα. Τραγουδούσαν οι Ελληνίδες, οι βυζαντινές· ένοιωθα πως ήταν δροσερές και καλοκαμωμένες οι αδερφές μου αυτές. Και η κόρη εκείνη της Ιωνίας εδώ ανατράφηκε· είναι το μεγαλύτερο σχολείο των κοριτσιών του Γένους. Την είδα μια στιγμή ανάμεσα στον κόσμο, μαυροφόρα και χλωμή, σαν την Παναγία στον τάφο του Γιου της.

Τότε με πήραν οι γνώριμοι μ' ένα καΐκι στο Βόσπορο, και τράβηξα κουπί. Περάσαμε ανάμεσα σε παλάτια, σπίτια και περιβόλια. Είναι πάρα πολύ η ζωή που γεμίζει αυτά τα μέρη και δεν έχω καιρό να ξεκαθαρίσω τις καλλονές από τα ξένα βάρη, από τα φράγκικα και ασιατικά στολίδια. Το βράδι- βράδι μόνο, όταν βασίλεψε ο ήλιος κ' έγιναν όλα λεπτότερα και περασμένα, και μαλάκωσε το φως, και μεγάλωσαν οι ίσκιοι, οι καλλονές αυτές καθάρισαν μόνες τους και στέκουνταν σαν ανάγλυφα μπροστά μου. Διά μιας κοίταξα κατά την Ασία· είχαν ανάψει και άστραφταν όλα τα γυαλιά της Χρυσοπόλεως.

Έφαγα σ' ενός το σπίτι που πάντα, μόλις τα πιάσει, χαλνά τα πράγματα που μαρέσουν, ξεσκεπάζει σκεπασμένα κάλλη, και τα λόγια του με κρυώνουν. Μ' έκαμε και συλλογίστηκα πρώτα έναν που μ' άρεσε, και τώρα τον καταφρονούν όλοι, κι αυτός. Ύστερα, με τα ανόητα χτυπήματά του, γκρέμισε έναν που πίστευα πως τα λόγια του ήταν αληθινά. Και αργότερα, στο θέατρο, που μια έπαιζε με όλου του κορμιού τη δύναμη τον γυναικείο έρωτα, αυτός έλεγε με ηρεμία πως το στόμα της είναι πολύ μεγάλο.

Πέρασαν τα μεσάνυχτα, και τώρα χορεύουν μέσα μου χορό σατανικό, όλες οι ταραχές της μέρας. Η μια, κουτρώντας με την άλλη, την ανάβει περισσότερο, και τσούζουν και καίουν σα λαβωματιές, και όλο ξετρελλαινούνται και ζωντανότερες γίνονται, και θέλει η κάθε μια να γεμίσει τον κόσμο και τις άλλες να τις πνίξει. Κοντεύει να φέξει η αυγή και να χαράξει άλλη μέρα, κ' εγώ μένω άγρυπνος, με μια θέρμη υπεράνθρωπη, και τόσο σκληρός που ο ύπνος δε με πιάνει.

Πώς ξέρουν και μπερδεύουν τη ζωή οι άνθρωποι! Θα ήταν τόσο απλό χωρίς αυτούς, και τόσο βαθύτερη, και τόσο πιο αληθινή! Θα ήμουν σαν το κύμα, θα ήμουν σαν το χορτάρι και σαν τον άνεμο και σαν το βράχο. Δεν είμαι άνθρωπος, αφού οι άνθρωποι δε μ' αρέσουν. Μα ενώ έπρεπε να είμαι κάτι άλλο, έχω του ανθρώπου τη μορφή, και όλα τα πράγματα με αναγκάζουν να πάγω στη θέση μου, να κάνω τον άνθρωπο, να ζω σαν άνθρωπος, να είμαι άνθρωπος.

Παθαίνουμαι στην Πόλη· αν και δεν ενδιαφέρει τους άλλους, όμως παθαίνουμαι· πρέπει να έβγω απ' αυτή την πυρωμένη κατάσταση και να νοιώσω τι θέση έχω στην Πόλη ... Θα ιδώ την Πόλη, το πρωί, από τον Άγιο Στέφανο.

Πρωί – πρωί ήμουν εκεί, κι από το χωριό πήγα στους λόφους, όπου έχουν χτίσει οι Ρώσοι το μνημείο τους για τη νίκη του 1878. Από κείνους τους λόφους φαίνονται κάπου κάπου, μακριά, ύστερ' από τα κίτρινα χωράφια, στην καταχνιά της ζέστης, ο τοίχος της Πόλης, οι πύργοι, και μερικοί σβησμένοι μιναρέδες. Ας φύγουν μιαν ώρα αρχύτερα οι Τούρκοι, γιατί δεν μπορώ να νοιώθω από πάνω μου, σα Μοίρα, τη Σλαυική επιδρομή. Ας πάρουν δεύτερη φορά την Πόλη, ας την πάρουν Σλαύοι, όποιος άλλος θέλει, για να έρθει γρηγορότερα η μέρα που θα την ξαναπάρουμε μεις. Γιατί θα ζήσει το Γένος ως εκείνη την ημέρα. Ίσως νοιώσουν τίποτα οι Έλληνες, άμα καταλάβουν πως την πήραν δεύτερη φορά ξένοι. Κι αν είναι ν' αποκοιμηθούν οι νυσταγμένοι, μόλις δουν στην Πόλη χριστιανούς, κι ορθόδοξους μάλιστα, τότε ας πάγει να πνιγεί το Γένος μας στα νερά της Άσπρης θάλασσας. Αρκετά ζήσαμε, κι αν δεν μπορούμε να επιθυμήσουμε τίποτε άλλο, παρά μια βρωμοζωή, καλλίτερα να μην υπάρχουμε.

Είναι σκληρή η ιδέα πως χάνεται η Πόλη, αλλά δε με ταράζουν βυζαντινά όνειρα τόσο, όσο η γνώση πως είτε έχουμε είτε δεν έχουμε την Πόλη, είμαστε μέτριοι, ψόφιοι, κακομοιριασμένοι, κοιμισμένοι και μέτριοι, μέτριοι. Οι λέξεις «Να πάρουμε την Πόλη», είναι σύμβολο, που δεν σημαίνει «Να ξαναφτιάσουμε τη βυζαντινή αυτοκρατορία», αλλά «Να είμαστε δυνατοί».

Πρέπει να νοιώθω την Πόλη, όπως πρέπει να νοιώθω την αρχαία Ελλάδα. Δε σημαίνει πως πρέπει να γίνουμε αρχαίοι Έλληνες, ούτε Βυζαντινοί. Σημαίνει πως πρέπει να ξέρω την περασμένη μου ζωή, να μη λησμονώ τα παλιά καλούπια που μπόρεσε να εύρει ο Ελληνισμός για να γίνει κράτος ανάμεσα στα κράτη, και ξανοίγοντας όσο μπορώ την τωρινή ζωή μου, να ξεκαθαρίζω το δρόμο, να εύρω το νέο τόπο που θα διαλέξει ο Ελληνισμός για να γίνει κράτος δυνατό.

Το μεσημέρι είχα φτάσει στα τείχη απ' έξω από την Πόλη· ο πρώτος πύργος είναι μαρμαρένιος, και πλένει τα πόδια του γλυκά η θάλασσα. Καλοί είναι οι Τούρκοι που άφησαν και δεν εχάλασαν τα τείχη και τους πύργους. Και δούλεψε μόνη, όσο θέλησε, η πολυκαιρία. Πίσω, προς την Πόλη, είναι ο μεγάλος τοίχος με τους μεγάλους τετράγωνους πύργους, αραϊά χτισμένους. Μπροστά είναι ο δεύτερος τοίχος, μικρότερος, με μικρότερους και πυκνότερα

χτισμένους πύργους στρογγυλούς. Και πιο μπροστά είναι το χαντάκι· ο όχθος του φαίνεται σαν τρίτος τοίχος, χαμηλότερος. Σε πολλά μέρη το χαντάκι γέμισε χώμα, και οι άνθρωποι έχουν φυτέψει μέσα ζωντανούς λαχανόκηπους. Στα τείχη επάνω φυτρώνουν δέντρα και χαμόκλαδα, που οι ρίζες τους χώνονται στο ασβέστι, αναμεταξύ στις πέτρες, σα να πεισμάτωσαν να διαλύσουν και καλά τους τοίχους. Πότε θα νικήσει τάχα τα βυζαντινά κάστρα η ζωή; Προχώρεσα και ηύρα την πρώτη πόρτα, και ύστερα άλλη, και ως στον Κεράτειο κόλπο άλλες πέντε· απ' αυτές τις πόρτες βγαίνουν από την Πόλη οι δρόμοι οι μεγάλοι, προς όλα τα θέματα της Ευρώπης. Είδα και κείνη την αγιασμένη πόρτα, που κοντά εκεί πολέμησε κ' έπεσε ο τελευταίος Κωνσταντίνος.

Αριστερά ήταν ένα νεκροταφείο απέραντο των Τούρκων, με φουντωτά, πυκνά, βαθυπράσινα κυπαρίσσια. Κοίταξα πίσω, και είδα χαμηλά τη θάλασσα, βαθειά μεσημεριάτικα βαμμένη, ανάμεσα στα τείχη και στα κυπαρίσσια. Κοντά στο δρόμο ήταν ένας τάφος, χαμόκλαδα γεμάτος και χορτάρια σκονισμένα, και είχε γύρω κάγκελα και κυπαρίσσια· μόλις μπήκα μέσα, ξαφνίστηκε και ούρλιασε ένας σκύλος άγρια· σταμάτησα, και με κατεβασμένη την ουρά ο σκύλος έφυγε. Ήταν μέσα στα χαμόκλαδα και στα χορτάρια πέντ' έξη βαμμένες στήλες, με σαρίκια, όρθιες, αλλά γεμμένες λίγο από διάφορες μεριές. Εκεί είναι θαμένος ο Αλή Πασσάς από το Τεπελένι. Πάρα πέρα, τριγυρισμένη από τα Τούρκικα απέραντα νεκροταφεία, είναι η Ζωοδόχο Πηγή, εκεί που ζωντάνεψαν τα ψάρια που τηγάνιζε ο καλόγερος στις 29 του Μάη του 1453, ημέρα Τρίτη. Όταν γύρισα απ' αυτού, ανέβηκα και περπατούσα επάνω στον τοίχο· μέσα κοίτονταν η Πόλη, απέραντη, μπερδεμένη με τη ζωή και γεμάτη σπίτια· απ' έξω ερημιά και νεκροταφεία· απότομα κόβεται η ζωή. Από μέσα οι Γύφτοι έχουν κολλήσει στους τοίχους τα σανιδένια χάρβαλά τους, που τα στολίζουν τενεκέδες. Έβλεπα κάτι στενές αυλές, βρώμικες, και ήταν μέσα στιβαγμένες γύφτισσες μισόγυμνες, και γυφτόπουλα κουρελιασμένα. Απ' έξω από τον τοίχο σκύλοι κοιμώνταν στο ριζώμα των ρημαγμένων πύργων, κι άλλοι περιδιάβαζαν σαν πεινασμένοι· άλλοι έχωναν μ' απελπισία τη μούρη τους μες στα σκουπίδια και γύρευαν φαγί, ανταμωμένοι με τα κοράκια. Κάποτε περιδιάβαζε και κανένας Γύφτος, γυρεύοντας κουρέλια ή θησαυρούς. Σηκώνονταν αγριοπερίστερα κάποτε, καθώς περνούσα. Κάργιες φτερούγιζαν πολλές μαζί, φωνάζοντας πάντα. Από ψοφίμια, τα σκουπίδια και τα κουρέλια που σύναζαν τους σκύλους και τα όρνια, έβγαζε η μεσημεριάτικη λάβρα μια βρώμα θεόρατη. Ο ήλιος είχε πιει το ζουμί των χορταριών, και αφού τάφησε ξερά, τα έκαψε ύστερα. Κάτι κακομοιριασμένα χαμόκλαδα ξεροψήνονταν στον ήλιο, και πάντα με δρόσιζε κανένα βαθύ κυπαρίσσι, μέσα ή έξω από τον τοίχο. Κατέβηκα πάλι έξω, και από μια μεγάλη πόρτα μπήκα στην Πόλη. Από κει βγαίνει ο δρόμος που πάει στην Αδριανούπολη, και ο δρόμος αυτός μέσα στην Πόλη, τη διαπερνά, και από το ψήλωμα παίρνει τις ράχες των λόφων και πάγει κάτω. Πήγα στο Κεχριέ τζαμί, άλλοτε εκκλησία, που στον πρόναο έχουν αφήσει οι Τούρκοι τα μωσαϊκά. Έχουν ανοιχτά χρώματα, πολλή ζωή και όχι πολύ σωστή ανατομία. Τα άλλα ψηφιδωτά της εκκλησίας τα χάλασαν οι Τούρκοι, αλλά ο χότζας λέγει πως τα χάλασε η πυρκαϊά. Από κει φαίνεται ψηλότερα έν' άλλο τζαμί, μεγάλο, μαυρισμένο από την πολυκαιρία και ραγισμένο από τους σεισμούς, κλειστό και με γυαλιά και παράθυρα σπασμένα. Παλαιά σπίτια, σχεδόν ακατοίκητα, παλαιοί δρόμοι, πεσμένοι τοίχοι, ερημιά και ανωμαλία, τέτοιο είναι το μέρος εκείνο. Πήρα ένα δρόμο κατηφορικό κοντά στον τοίχο και από μέσα, ως που έφτασα σ' ένα παλάτι όμορφο, του Πορφυρογέννητου, χτίριο βυζαντινό. Άλλο από εκκλησία, μεγάλο σπίτι βυζαντινό άλλοτε δεν είδα. Για να φανεί από την άλλη του πλευρά, πέρασα, από μια ξύλινη σκεπαστή είσοδο, από μιαν αυλή γεμάτη γυαλιά σπασμένα, χώματα, σανίδια και κάρβουνα· δεξιά, κοντά στα τείχη, ήταν ένας φούρνος πυρωμένος κ' έφτειαναν μπουκάλες, εργάτες που ψήνονταν κ' έλυωναν στην ανθρακιά. Αφού

πέρασα την αυλή είδα το χαριτωμένο παλάτι, ολόκληρο, σχεδόν κολλημένο στο μεγάλο τοίχο. Είχε δυο πατώματα και δυο σειρές καμαρωτά παράθυρα. Το επάνω πάτωμα εφτά και το κάτω έξι. Το ισόγειο είχε στην αράδα έξι καμαρωτές πόρτες. Ο τοίχος ήταν στολισμένος με κεραμιδένια σχέδια. Βυζαντινές πριγκήπισσες και βασιλιάδες ξύπνησαν πάλι μέσα μου. Από το δεύτερο πάτωμα έβγαινε στον πρώτο πύργο του τοίχου μια βασιλοπούλα και, επειδή ήταν αντηλιά πολλή, είχε ανοίξει το χέρι της, σα στέγη, από πάνω από τα μάτια της, και κοίταξε έξω από την Πόλη, πέρα.

Πάλι βγήκα έξω από τα τείχη. Πάλι, νεκροταφείο τούρκικο με κυπαρίσσια ήταν απέναντι μου. Πάνω σε μια πλάκα τάφου ήταν ξαπλωμένος ένας σκύλος, σαν ανάγλυφο. Πέρασα, ήταν καταπράσινος ο τόπος από άλλα δέντρα. Δεξιά είδα μιαν άλλη θάλασσα, τον κόλπο τον Κεράτειο. Οι πύργοι ήταν πολυγωνικοί κι ο τοίχος μονός, τώρα, ψηλός και καλοχτισμένος· πέρασα αρκετά μακριά από τους πύργους του Ισαακίου Αγγέλου και του Ανεμά, επειδή ανάμεσα στο δρόμο και στον τοίχο, σε κείνο το μέρος, φυτρώνουν περιβόλια. Ένα δυο σπίτια ξύλινα, σαν κυψέλες γεμάτες ανθρώπους, ήταν κολλημένα στον τοίχο. Κι από την τελευταία πόρτα, προτού φτάσω στη θάλασσα, μπήκα πάλι στην Πόλη. Πέρασα το Γαλατά, τη Βλαχέρνα, το Φανάρι, σ' έναν ατέλειωτο δρόμο, και τα πόδια μου πονούσαν. Το σώμα μου έκαie και αγέρας δε φυσούσε.

Κοίταξα όλα τα μαυρισμένα σπίτια, για να ιδώ αν είναι βυζαντινά και να ποτιστώ από τον τύπο τους, αλλ' ήμουν κατακομένος, τα μάτια μου πονούσαν κ' έτσουζαν και μου ήρχονταν να πέσω.

Είμαι όλος άρνηση στην Πόλη και αντιλογία. Η διήγηση των άλλων για την Πόλη μου χαρίζει χίλια δώρα και δεν τα δέχουμαι. Η φράση, που την ακούω από μικρός, «Θα πάρουμε την Πόλη», μου λέγει ψέματα. Η Πόλη δεν είναι η Χάλκη, η Πρίγκηπο, τα Θεραπιά, δεν είναι τα Γλυκά Νερά της Ασίας. Η Πόλη δεν είναι οι δερβίσηδες, που άλλοι γυρίζουν σα σβούροι, άλλοι ουρλιάζουν σα λύκοι. Δεν είναι οι χοτζάδες, οι χαμάληδες, οι χανούμισσες, ούτε η πολύχρωμη ανακατωσούρα, που αρέσει μερικών ζωγράφων. Η Πόλη δεν είναι ο Σουλτάνος, το Γιλδίτζ, το προσκύνημα, και τα παλάτια του στο Βόσπορο, και οι θησαυροί του στο Σταμπούλ. Ούτε οι Αρμένηδες, ούτε οι Λεβαντίνοι. Η Πόλη δεν είναι ίσως ούτε καν οι Έλληνες οι τωρινοί με το εμπόριό τους, ούτε οι Ελληνίδες που περιφέρουν την παχουλή τους χάρη και τα στολίδια τους στο Σταυροδρόμι, στα θέατρα και στα καφενεία. Ακόμης λιγώτερο είναι η Πρεσβεία και το Προξενείο, που έχουν μεταφερθεί εκεί με άπειρη πεζότητα και γραφειοκρατική ανοστιά από την Ελλάδα. Η Πόλη είναι άραγε πια και το Οικουμενικό Πατριαρχείο;

Πήγαινα κάθε μέρα στο Φανάρι και στην Πόλη την καθαυτό, κ' εκεί έπαιρνα ό,τι εύρισα δικό μου. Την Αγιά Σοφιά, με το Σταυρό που έκαμα την έκαμα δική μου, την πήρα πίσω τη Μεγάλη Εκκλησιά. Τις εκκλησιές, τις πέτρες και τους πύργους, τα φίλησα, τα τείχη τα αγάπησα μέσα στο λιοπύρι του μεσημεριού. Και σκληρά σκληρά στάθηκα στους ρωσικούς τους λόφους του Άγιου Στέφανου, εκεί που δεν είναι άλλο καλλίτερο μέρος για να σταθεί το Γένος όλο, να κοιτάζει την παρμένη Πόλη. Σκληρότατα οι Ρώσοι ξεδιάλυσαν τα όνειρά μου τα βυζαντικά και μ' έδεσαν αλύπητα με την τωρινή κατάστασή μου. Η Πόλη, δεν είναι η Πόλη όπως την ήξερα· είμαι ε γ ώ. Δεν υπάρχει πια η Πόλη. Στην Πόλη ξύπνησαν και άναψαν μέσα μου όλες οι παλιές οι ταραχές μου και αποκάηκαν, και δεν απόμεινε μέσα μου παρά η στάχτη.

Ήμουν κουρασμένος και ψυχρός, και κοίταξα με απονιά την Πόλη, όταν έβγαινε το πλοίο μου από το Βόσπορο· και ίσως ήμουν έτοιμος να θελήσω μεγάλα έργα ελληνικά για τα ερχόμενα χρόνια.

ΤΟ ΕΘΝΟΣ, ΟΙ ΤΑΞΕΣ ΚΑΙ Ο ΕΝΑΣ

Δημοσιεύτηκε στον αρ. 271 του «Νουμά» (25 του Νοέβρη 1907). Την εποχή εκείνη είχε ανάψει στο «Νουμά» η σοσιαλιστική συζήτηση. Αφορμή της, το βιβλιαράκι του Γ. Σκληρού «&Το κοινωνικόν μας ζήτημα –» ή σωστότερα το τετρασέλιδο άρθρο που μας έστειλε τότε από το Starnburg ο κ. Αλέξ. Δελμούζος, και που με τον τίτλο «&Στους δημοτικιστάς&» και με υπογραφή «&Α. Ντέλος&» δημοσιεύτηκε στον αριθ. 257 του «Νουμά» (19 Αυγ. 1907). Ο κ. Δελμούζος στο άρθρο του εκείνο, καθώς και στο δεύτερό του που με τον τίτλο «Για το ζήτημα» (Schloss – Bieberstein, 10.9.97) δημοσιεύτηκε στον αριθ. 261 (16 Σεπτ. 1907) του «Νουμά» σύσταινε στους δημοτικιστές να προσέξουν το βιβλιαράκι του Σκληρού και μας εξόρκιζε να νοιάζουμε τις στήλες μας σε μια τέτια, σοσιαλιστική δηλαδή, συζήτηση, «για για να χυθεί στον κύκλο μας νέα ζωή». Στον αγώνα αυτόν τότε κατέβηκαν, πάνοπλοι, όλοι σκεδόν οι δικοί μας, χωρισμένοι σε δυο στρατόπεδα. Από τη μια μεριά, τη σοσιαλιστική, με αρχηγό το Γ. Σκληρό, ο Πέτρος Βασιλικός (Κ. Χατζόπουλος), Α. Δελμούζος, Μ. Σ. Ζαβιτσιάνος, Ν. Γιαννιός, Ηλ. Βουτιερίδης κλπ. Κι από την άλλη μεριά, την εθνικιστική, με αρχηγό τον Ίδα, ο Έρμονας, ο Στέφ. Ραμάς και άλλοι. Η συζήτηση αυτή κράτησε δυο περίπου χρόνια στις στήλες του «Νουμά» και ήταν η πρώτη επιστημονική συζήτηση πούγινε στην Ελλάδα για το σοσιαλισμό. Ο Δραγούμης, εξόναπό τούτο το άρθρο του, έγραψε τη μελέτη του «Κοινωνισμός και Κοινωνιολογία» που θα δημοσιευτεί στις κατοπινές σελίδες, κι ένα δυο άρθρα ακόμα.

ΑΠΟ τότε που διάβαζα το βιβλιαράκι που επιγράφεται «Το Κοινωνικόν μας ζήτημα», μου ήρθε να αποκριθώ ευτύς, γιατί χοροπηδούσε μέσα μου πολλή αντιλογία. Όχι πως δε λέει σωστά πράματα, μπορεί μάλιστα κι ολάκερο να είναι σωστό και λογικό. Αλλά κάτι έχει όλο το σύστημα του κ. Σκληρού, που δεν έρχεται στην ιδιοσυγκρασία [...] κάτω της γραφής, κάθε φιλοσοφικό σύστημα [...] αποτέλεσμα χωριστής ιδιοσυγκρασίας.

Και ο κ. Σκληρός, όπως ο κάθε άνθρωπος, είναι ψυχολογικό φαινόμενο. Και γω το ίδιο. Θα έπρεπε να βρεθεί κάποιος έξω από τον τόπο και το χρόνο, για να μας ζυγίσει όλους και να μας κρίνει. Έχουμε ο καθένας μας διαφορετικές ιδιοσυγκρασίες, ψυχολογίες, φιλοσοφίες, ή ίσως, καλλίτερα, είμαστε διαφορετικές ιδιοσυγκρασίες, ψυχολογικά φαινόμενα, φιλοσοφικά συστήματα. Τον κ. Σκληρό, ας πούμε, τον έχει ρουφήξει η ψιλόλογη επιστήμη, εμένα η πολύμορφη, η πλούσια ζωή.

Για να νοιώσεις τη φιλοσοφία ενός ανθρώπου, πρέπει πρώτα να μελετήσεις τα προηγούμενα, δηλαδή τον άνθρωπο, το ψυχολογικό φαινόμενο.

Και συμπέρασμα: όλων οι αντίληψεις είναι σωστές – γιατί είναι αναγκαίες – και κανενός αντίληψη δεν είναι π ι ο σ ω σ τ ή .

Και δε θαπαντούσα τίποτα στο βιβλιαράκι εκείνο, αν δεν έβγαιναν παραμορφωτές του, σαν τον κ. Π. Βασιλικό.

Έχει πολλά προτερήματα το βιβλιαράκι. Είναι χυμένο σ' ένα σύστημα, έχει ενότητα και πάστρα, και γυρεύει να ταιριάξει την τωρινή ε λ λ α δ ι κ ή κοινωνία (μεταχειρίζομαι τη λέξη ε λ λ α δ ι κ ή ή ε λ λ α δ ί ν ι κ η κι' όχι Ε λ λ η ν ι κ ή, η διάκριση αυτή θα μας χρειαστεί παραπέρα), σ' ένα κοινωνιολογικό σύστημα, γερμανικό, υποθέτω. Ίσως το σύστημα είναι όμορφο, συμμετρικό, ευχάριστο, αλλά πάντα σύστημα μένει, δηλαδή θα αφήνει και κάποιο έξω, θάχει και τα στραβά του.

Εγώ δε γνώρισα το Χέγκελ, ούτε έμαθα τι πάει να πει δ ι α λ ε χ τ ι κ ή και μ ε τ α φ υ σ ι κ ή μέθοδο. Είμαι πραχτικός άνθρωπος, Ρωμιός, Τουρκομερίτης, ραγιάς καταγίνουμαι

σε πολιτικά, εδώ, στην Τούρκικη Ελλάδα, που δεν καταδέχτηκε να στοχαστεί γι' αυτήν ο κ. Σκληρός. Ίσως εμάς δε μας καταφρόνησε, γιατί δε θα μας γνωρίζει, αλλά περιγέλασε κείνους από τους Ελλαδίτες που καταγίνονται με μας.

Όλα αυτά τα ονομάζει μεγάλη ιδέα!

Το βιβλιαράκι του κ. Σκληρού το έκρινε αρκετά καλά ο Ραμάς, και συμφωνώ μαζί του σε πολλά, όπως σε τούτο: ότι ο ανοιχτός και άγριος πόλεμος αναμεταξύ μια κοινωνική τάξη και μιαν άλλη, είναι σημάδι πως διαλύνεται μια κοινωνία, αφού δεν μπορούν οι τάξεις αυτές να βρουν πια κανέναν τρόπο για να τα ταιριάξουν και να ζήσουν μαζί, – αφού αδιάκοπα, σαν εχτροί, μαλλιοτραβιούνται, ενώ μπορούσαν φιλικά να ξεδιαλίσουν τους λογαριασμούς τους, – αφού στα άτομα δεν αρέσει σ' άλλο τίποτα να καταγίνονται, παρά στον ξετσιώπο κομματικό, κοινωνικό πόλεμο μεταξύ τους. Ο κ. Σκληρός αναφέρει τη Γαλλία, από την επανάσταση και δώθε. Μα και πριν βρίσκονταν τάξεις στη Γαλλία (όπως και στην Αγγλία είταν και είναι), που ζούσαν μ' έναν ανταγωνισμό αναμεταξύ τους, φυσικό κι όχι υπερβολικό, και με μιαν αλληλεγγύη τέλεια.

Κοινωνικές τάξεις θα βρίσκονται πάντα στη γη επάνω, αλλού πιο ξεχωρισμένες η μια από την άλλη, άλλου λιγώτερο ξεχωριστές, και πότε θα παλεύουν λιγώτερο αναμεταξύ τους, πότε περισσότερο, πότε και καθόλου, γιατί θα έχουνε φτάσει σε μιαν ισορροπία (αλληλεγγύη φρόνιμη και σοφή), που δικαιώματα και χρέη θα είναι κανονισμένα και θα εμποδίζουν τα αλληλοφαγώματα. Είναι καιροί που ξεσπάνουν πάλι και μαλώνουν άγρια οι τάξεις μεταξύ τους (και με τουφέκια και δίχως τουφέκια), είναι και καιροί που μαλώνουν ατέλειωτα και δεν μπορούν νάβρουνε ισορροπία. Αυτοί είναι οι καιροί της κοινωνικής αρρώστιας. Κι από τις τάξεις όλες άλλες διοικούν κι άλλες υποτάζονται, και κάποτε τούτες ρίχνουνε κάτω τις άλλες και διοικούν αυτές.

Αυτά δεν είναι καινούρια πράματα, ούτε αξιοθαύμαστα. Πάντα έτσι είταν στις κοινωνίες και θα είναι.

Και σε τούτο συμφωνώ με το Ραμά, ότι η κοινωνιολογία είναι μπερδεμένη ακόμα, πολύπλοκη, όχι καλά μελετημένη επιστήμη, ώστε τα συμπεράσματά της δεν μπορούν ούτε πρέπει να βγαίνουν σε φετφάδες. Πολλά, πάρα πολλά στοιχεία των κοινωνιών έχουν να μελετηθούν ακόμα.

Συμφωνώ με το Ραμά και σ' ένα άλλο: ότι ξέχασε ο Σκληρός τον α γ ρ ό τ η ν.

Αλλά θύμωσε ο Π. Βασιλικός που ο Ραμάς είπε τη γνώμη του ευσυνείδητα, και ξεσπάθωσε και χτύπησε δεξιά, και χτύπησε ξερβιά, και άφρισε, έβγαλε φλόγες από το στόμα του, πυροβόλησε στον αέρα – για να υποστηρίξει κάποιον Μαρξ, όπως θάκανε κανένας κομματάρχης για το Μερκούρη.

Μας ερμηνεύει λοιπόν αυτό το τι θα πει ε ξ έ λ ι ξ η και π ρ ό δ ο.

Μα και πάλι εγώ αισθάνομαι σαν το δισταχτικό το Ραμά, που δεν ξέρει καλά καλά αν «εξέλιξη» και «πρόοδο» είναι το ίδιο πράμα. Μα εγώ παθαίνω και χειρότερα. Από μεγάλη μου στενομυαλιά, ούτε τι θα πει το καθένα χωριστά μπορώ να νοιώσω. Π ρ ό δ ο; προβαίνει, κανένας ή κάτι, κατά κάποιο σημάδι; Τι είναι αυτό το σημάδι; Άραγε μην πάει να πει προκοπή; ή μήπως κι όταν πάει να χαντακωθεί κανένας, κι αυτό το λένε πρόοδο; και γιατί να μην το λένε έτσι, αφού είναι πρόοδο να χαντακώνεται η Γαλλία, όπως χαντακώνεται; Και η λέξη « ε ξ έ λ ι ξ η » ξέρω πως πάει να πει επάνω – κάτω αλλαγή. Την ανακάλυψαν οι Άγγλοι σοφοί του καιρού μας, για να εκφράσουν τις λογικές παραδοξολογίες τους, που μπορεί να είναι λιγάκι αλήθειες και λιγάκι ψευτιές.

Ο κ. Βασιλικός με τρομερή φούρια ξεσηκώθηκε, ανασκουμπώθηκε και ξεσπάθωσε. Η ριζοσπαστική του αυτή επαναστατική φούρια άξιζε καλλίτερο περιεχόμενο. Αν και δεν ξέρω. Ο ριζοσπάστης αυτός, μόλις έφτασε να ξεστομίσει τη λ έ ξ η «επανάσταση», βιάστηκε να βάλει αποκάτω μια σημειωσούλα για να ορμηγέψει, τον κατατρομαγμένο κοσμάκη, πως

επανάσταση δε θα πει ν' αδράξει ο λαός τα τουφέκια, παρά έχει τη «νέωτερη κοινωνική της σημασία» (;).

Αν δεν έβαζε αυτή την εξήγηση, πολλά μπορούσε να υποθέσει ο κ. Εισαγγελέας και να τονέ χώσει άξαφνα μέσα. Και ίσαμε κει δεν πήγαινε το θάρρος του κ. Βασιλικού.

Αραδιάζει έπειτα πολλά ο κ. Βασιλικός, βρίζει τους Ρωμούς γιατί δεν έχουν όρεξη να φαν πολύ, τις Ρωμές γιατί δε γίνονται όλες φοιτήτριες να τρέξουν, στις Ευρώπες, – γυρεύει σιδηρόδρομους, τραμ, ηλεκτρικά και δεν ξέρω τι άλλο, γνώρισε τους βαλκανικούς λαούς και τους βρήκε καλλίτερους από μας, (πιο «προοδευτικούς» βέβαια), γιατί έχουνε μέσα στις Σκουψίνες και Σομπράνιες τους μερικούς ψευτοσοσιαλιστές, ψευτοριζοσπάστες, ψυτοφιλελεύτερους, που δεν ξέρουν τι τους γίνεται και με λίγα χρήματα ή λίγο κνούτι ακολουθούν όποιον και νάναί...

Δε βλέπω τίποτα άξιο να ενθουσιάσει κανέναν αυτού μέσα. Δεν είμαι κακόπιστος, όχι, ξέρω τι θέλετε να πήτε, ξέρω πως από τον πόλεμο αναμεταξύ στις κοινωνικές τάξεις προσμένετε την αναγέννηση της μικρής Ελλάδας. Αυτό ίσως – μ' όλη τη μικρότητά του – μπορούσε να ενθουσιάσει κανένα. Τι λέτε; Να δήτε άξαφνα το Ελληνικό Βασίλειο να μεταμορφωθεί μονομιάς σε Κάτω χώρες. Θα πίναμε όλοι πολλή μπίρα, θα τρώγαμε λαχαναριά και λουκάνικα μπόλικα, θα καπνίζαμε ηδονικά ολλαντέζικα χοντρά πούρα και θα ζούσαμε με περίσσια «ευμάρεια». Δε θα βρίσκονταν πια κρασάδες για να τσιρίζουν και να κάνουν παράπονα στην Κυβέρνηση, ούτε να ταραάζουν την ησυχία του κ. Βασιλικού, γιατί θα είχαν πνιγεί από τους μπιράδες.

– Κ' έπειτα;...

– Ε, έπειτα «θα εβαίνομεν προς την.. Πρόοδον».

– Ουφ! Λίγο καθαρόν αέρα, γιατί σκάνω!

Θα μιλήσω λίγο σοβαρά με τον κ. Σκληρό που τον εκτιμώ για το καθαρίο μυαλό του, και την ησυχία που συζητεί όλα, και καθίζει στο κάθε τι το σύστημά του. Θα τον ήθελα μονάχα λιγάκι πιο άνθρωπο σωστό και λιγώτερο σκλάβο της επιστήμης. Σε κανενός τις θεωρίες ο άνθρωπος δεν ταιριάζει να σκλαβώνεται, ούτε στις δικές του. Και της επιστήμης υπάρχουν σύνορα. Πρέπει να τα βλέπει ο αληθινά σοφός. Από τα λόγια μου αυτά καταλαβαίνει ο αναγνώστης, πως δε μου πολυαρέσουν οι θεωρίες και τα συστήματα, ούτε και σασιζώ μπροστά στην επιστήμη, ούτε ξιπάζομαι όπως τα 999/1000 των συγκαιρινών μου Ευρωπαίων. Την επιστήμη δεν την πολυπιστεύω, και η υπερβολική πίστη του κόσμου σ' αυτήν, μου φαίνεται εμένα σαν καμιά αρρώστια του καιρού μας – ίσως σύμπτωμα κι αυτό ξεπεσμού μερικών λαών της Ευρώπης. Το επιστημονικό πνεύμα, αφού ξαπλώθηκε στους αρχαίους λαούς, τους έφαγε. Να δούμε μάς τι θα μας κάμει. .

Μου φαίνεται πως φρόνημο θα είταν να βάζαμε κάποια σύνορα· ε μ ε ί ς, οι πολλοί, να ζούμε και να συλλογιζόμαστε ολότελα, έξω από τη μολυσμένη ατμόσφαιρα της επιστήμης, – όσο για τους ε π ι σ τ ή μ ο ν ε ς, αυτοί να κρατούν την επιστήμη για τον εαυτό τους και ό,τι χρειαζόμαστε απ' αυτούς να τους το γυρεύουμε. Ενώ αυτοί έχουν τώρα πλημμυρίσει τον κόσμο.

Θα μου πει βέβαια ο κ. Σκληρός: «Και λοιπόν δεν παραδέχεσαι πως θα φανερωθούν και στην Ελλάδα πόλεμοι άγριοι μια μέρα ανάμεσα στις κοινωνικές τάξεις;»

Και θα του αποκριθώ: «Είμαι, κ. Σκληρέ, πολιτικός. Μεις οι πολιτικοί πηγαίνουμε σύμφωνα με τις περιστάσεις, – δηλαδή βλέποντας και κάνοντας. Ο καλός πολιτικός, με το δυνατό ψυχολογικό του μάτι, προβλέπει πολλά που είναι να γίνουν, και προετοιμάζεται να τα δεχτεί, να τα διορθώσει όσο μπορεί, να τα μπαλώσει προσωρινά, να τα ξερριζώσει τελειωτικά αν μπορεί και είναι ανάγκη, να τα σπρώξει να μεγαλώσουν, να δυναμώσουν, να πάρουνε

δρόμο, αν κρίνει πως έτσι πρέπει. Τι πράμα όμως κανονίζει όλες αυτές τις πράξεις του; Πώς ξέρει και διαγνώνει σε κάθε περίπτωση τ ι π ρ έ π ε ι; Αν είναι πολιτικός όπως χρειάζονται τα κράτη, θα έχει νόμο απαράβατο και σταθερό το αυστηρό πολιτικό συμφέρο του κράτους, δηλαδή την αυτοσυντηρησία του κράτους, και τη νίκη της εθνικής ζωής, ας είναι και εις βάρος άλλων κρατών. Αυτό ήθελαν να πουν και οι Ρωμαίοι – οι μεγάλοι πολιτικοί – με το *salus populi suprema lex esto*. Αλλά πρόσεχε δω, κύριε Σκληρέ, εδώ είναι ο κόμπος. Πρέπει λοιπόν να θυσιαστούν τα συμφέροντα της κάθε τάξης; οι προλετάριοι πρέπει, να αρρωστήσουν, να μείνουν δίχως ψωμί, γυμνοί, χωρίς σπίτια, να χαντακωθούν, να χαθούν ολότελα, να πεθάνουν; (Βλέπω δάκρυα στα μάτια σου, κ. Σκληρέ, γιατί; μην είσαι και συ σπλαχνικός, φιλόανθρωπος, μαλακός; – και τότε είσαι καθαυτό του καιρού μας φαινόμενο, ή μήπως, επειδή παίρνω άλλη βάση στις σκέψεις μου από σένα, λυπήθηκες που σε βγάζω από το σύστημά σου;)

Ναι, αν είναι ανάγκη να ζήσουν έτσι οι εργάτες, αν το κράτος έχει γενικότερες δουλειές να κοιτάξει, αν δεν είναι σοβαρός κίντυνος για το κράτος, – ας ζήσουν ακόμα έτσι. Αν πάλε είναι να σηκωθούν, ας κάμουν το σηκωμό τους, και θα πάρουν με το «έτσι το θέλω» άλλο κανένα κόκκαλο για να ζήσουν. Αν ο σηκωμός αυτός καταντήσει μεγάλος, σαν τη γαλλική επανάσταση, θα αλλάξει η τάξη που κυβερνά και θάρθει να κυβερνήσει άλλη τάξη. Αυτό όμως δε μ' ενδιαφέρει. Όποια τάξη κι αν θέλει ας έρθει, αν μπορεί, να κυβερνήσει, σύμφωνα με τα συμφέροντα της και τα ιδανικά της. Φτάνει το κράτος να ζει, να στέκεται στα πόδια του, να μπορεί να έχει τη θέση του ανάμεσα στα τόσα άλλα κράτη. Κάθε τάξη που κυβερνά ένα κράτος, πρέπει μεταξύ στα ιδανικά της, (στις φαντασίες της, να πούμε.), να έχει και την εικόνα του κράτους, τη συνείδηση, πως κάτι τι κοινό έχουν όλοι όσοι κάνουν το κράτος, και όλες οι τάξεις της κοινωνίας, και ότι και οι άλλες τάξεις, μ' όλες τους τις διαφορές, έχουν κάποια κοινά αισθήματα, κοινές ιδέες, κοινές παράδοσες, κοινά συμφέροντα, κοινές ανάγκες, και τη μεγάλη ανάγκη της αλληλεγγύης αναμεταξύ τους. Δεν μπορεί να τα παραγνωρίσει αυτά η τάξη που κυβερνά, γιατί αλλιώς δε στέκεται.

Η διαφορά μεταξύ σένα, κ. Σκληρέ, και τους δημοτικιστές, μπορεί να είναι, καθώς λες, πως τούτοι είναι μ ε τ α φ υ σ ι κ ο ί ενώ συ είσαι δ ι α λ ε χ τ ι κ ό ς (όπως λέγει, ο Χέγκελ). Αλλά η διαφορά μεταξύ των δυνά μας, είναι, κ. Σκληρέ, ότι συ ταράζεσαι πάρα πολύ με τα συμφέροντα μιας τάξης ή και δυο, ή και με τα μαλλιοτραβήγματά τους, – ίσως είσαι και συ σπλαχνικός, χωρίς να το πολυνοιώθεις, (η υπερβολική ψυχοπονιά είναι κι αυτή σημάδι του καιρού μας) – ενώ ο αληθινά σκληρός είμαι ε γ ώ, ο πολιτικός, που δε με ταράζουν, αν και τα βλέπω, τα μαλλιοτραβήγματα από τάξη σε στάξη, είτε από άτομο σε άτομο, και κοιτάζω προπάντων τη ζωή του έθνους. Τις τάξεις τις λογαριάζω κι αυτές, αφού κι αυτές είναι μέσα στο έθνος, αλλ' ούτε τόσο τις ξεχωρίζω, όπως συ, ούτε τις επαναστάσεις τους τις θεωρώ απαραίτητες, αφού ανταγωνισμός υπάρχει και μπορεί ελεύτερα πάντα να γίνεται. Συ παίρνεις βάση και αρχή για τις σκέψεις σου τις κοινωνικές τάξεις. Παίρνεις ένα μεγαλωτικό φακό και ξεδιαλύνεις τους οικονομικούς λόγους που πλάθουνε τις τάξεις. Και απ' αυτού προχωρείς και βγάζεις συμπεράσματα λογικά και σύμφωνα με την αρχή σου. Αλλ' ο φακός σου μεγαλώνει πάρα πολύ εκείνα που μ' επιμονή παρατηράς. Πιάνεις τα πλήθη και χάνεσαι αυτού μέσα, και όλα από κει γυρεύεις να τα βρεις. Τη μεγάλη δύναμη, που μια εξαιρετική ιδιοφυία μπορεί να μαζέψει στα χέρια της, δε φαίνεσαι να τη διακρίνεις καλά, ούτε την υπερβολική σπρωξιά, που μπορεί, την κατάλληλη στιγμή, να δώσει σ' ένα έθνος ολάκερο – όχι μονάχα σε μια τάξη – μια ιδέα, και όταν δεν προέρχεται από το στομάχι.

Εγώ για βάση της σκέψης μου βάζω το *salus populi*, τη σωτηρία, τη ζωή όλου του έθνους που με γέννησε. Αγαπώ όλες τις τάξεις του έθνους μου και κάποτε δεν τις ξεχωρίζω, τα παλέματα των ατόμων, καθώς και των ομάδων, της κοινωνίας μου, δεν τα πολυλογαριάζω παντού και πάντα υπάρχουν. Δε συλλογίζομαι συχνά τα στομαχικά συμφέροντα. Δε λυπούμαι κείνους που, μην ξέροντας να βρουν ψωμί, πεθαίνουν από την πείνα. Άξιος ο μισθός τους. Έτσι δε με πολυσκοτίζουν ούτε οι άρρωστοι και οι αρρώστιες τους. Πιστεύω πως όταν

ο ανταγωνισμός μεταξύ στις τάξεις – που υπάρχει πάντα – μπει στην πρώτη γραμμή και γίνει η πρώτη φροντίδα και σκέψη των ανθρώπων ενός κράτους, και γίνει αυτό ιδανικό κι όλα, το κράτος αυτό δεν είναι πια για να ζήσει. Μπορεί το έθνος να εξακολουθεί να ζει, μα το κράτος θα χαντακωθεί. Πιστεύω και τούτο, πως μια ιδέα, άμα καταφέρει ένας ή πολλοί να τη βάλουν στο κεφάλι ενός έθνους, όχι μόνο δύσκολα βγαίνει, αλλά όσο υπάρχει, μπορεί να σπρώξει το έθνος, να αναποδογυρίσει βουνά, και τα δικά του τα συμφέροντα το κάθε άτομο για καιρό να τα ξεχάσει. Και πιστεύω πως ένας άνθρωπος μπορεί να ξίζει περισσότερο από τα πλήθη των ανθρώπων: Μ' αρέσει ο άνθρωπος, δε μ' αρέσουνε τα πλήθη με τη χοντροκοπιά τους. Έχουν βέβαια δύναμη τα πλήθη, αλλά και ο ένας άνθρωπος έχει δύναμη πιο τρανή και πιο όμορφη. Δεν πίστεψα ποτέ πως οι μεγάλοι άντρες έπεσαν από τον ουρανό, ούτε πως ξέρουν «εξ αποκαλύψεως» μυστικά που δεν τα ξέρει το πλήθος. Ξέρω και πως, για να βγει ένας Σαιξπήρος, χρειάστηκε για έναν αιώνα οι δραματογράφοι και θεατρίνοι να πληθύνουν τόσο στην Αγγλία, που να καταντήσουν τάξη και προλετάριοι. Αλλά πιστεύω πως οι κοινωνίες τίποτε άλλο δε χρησιμεύουν, παρά για να ξεφυτρώνουν από μέσα τους εξαιρετικοί άνθρωποι, και για τούτο ονομάζω τις κοινωνίες *μα γ ε ρ ι ά α ν θ ρ ώ π ω ν*. Στις κοινωνίες επάνω ακουμπούν οι λιγιστοί που φανερώνονται εξαιρετικοί άνθρωποι, από τις κοινωνίες παίρνουν τη δύναμη τους, το είναι τους, όλα, μα είναι διαφορετικοί από την κοινωνία, κι αυτό μ' αρέσει.

Βλέπεις, μας χωρίζουν, τον κ. Σκληρό και μένα, οι ιδιοσυγκρασίες μας.

Αλλά τώρα θα μιλήσω για ένα τελευταίο ζήτημα, που δε με φαίνεται να το σκέφτηκε καλά ο κ. Σκληρός.

Σ' όλο το βιβλιάρκι αναφέρεται η Ελλάδα ως διδόμενο ως βάση ασάλευτη. Μα ποιος λέει πως είναι η Ελλάδα πραγματικότητα;

Μη φοβάστε, δε με ταράζουνε βυζαντινά όνειρα, δεν έχω στο νου μου τη Μεγάλη Ιδέα. Έκαμε τη δουλειά κι αυτή για μιαν ώρα, και την ώρα εκείνη είτανε πραγματικότητα.

Αλλά ρωτώ τον κ. Σκληρό τι θα έλεγε αν βρίσκονταν αυτός σε κάτι περιστασες που βρέθηκα εγώ έξαφνα. Φέρω παραδείγματα, γεγονότα, κρίσες δεν κάνω, παρατηρώ μονάχα.

1). Το Ελληνικό το Κράτος είναι κει πέρα με τα σύνορά του. Έξω απ' αυτό βρίσκονται άλλα κράτη. Σε μιαν επαρχία ενός από τα τριγυρινά κράτη γίνεται σφαγή ανθρώπων, κι αυτοί οι άνθρωποι είναι Έλληνες, κι όσοι σώθηκαν από τη σφαγή, φεύγουν όπως όπως στο Ελληνικό κράτος.

2). Σ' ένα νησί ενός ξένου κράτους βαρυνέστησαν πια να τυραννιούνται οι κάτοικοι (Έλληνες) από τους ανθρώπους του μονοπωλίου των καπνών – που σκλάβωσαν μες το χρήμα τους και τους ίδιους τους επίσημους τυράννους (Τούρκους), και τους κάνουν ό,τι θέλουν, διοικούν αυτοί το νησί αντί για τους Τούρκους, – λοιπόν βαρυνέστησαν οι κάτοικοι και σηκώθηκαν στο πόδι και είπαν πως θέλουν να ενωθεί το νησί τους με την Ελλάδα.

3). Σ' ένα άλλο νησί, μισοανεξάρτητο και προνομιούχο, θέλει να χώσει τη μούρη του πάρα πολύ ένας βεζύρης από την Πόλη, και οι κυβερνήτες του νησιού δεν τους αρέσει αυτό και σηκώνουν το νησί στο πόδι, γυρεύουνε βοήθεια από τους αδερφούς τους, από την Ελλάδα, και ζητούν ένωση κι αυτοί.

4). Ένα χωριό στη Θράκη (Τούρκικο κράτος), φτωχό και κακομοιριασμένο, που μόλις μπορεί και ζει με την ψωροκαλλιέργεια που κάνει, ζητάει ως τόσο δάσκαλο και σκολειό, γιατί οι γερόντοι θέλουν τα παιδιά τους να μάθουνε γράμματα, σαν κάτι καλό τους φαίνεται αυτό. Μα αυτοί δεν έχουν αρκετά χρήματα για να πληρώνουν το δάσκαλο, ούτε έχει περισσευούμενα να τους στείλει η εκκλησιαστική αρχή. Λοιπόν παρακαλούν οι χωριάτες να τους σταλθούν από την Ελλάδα χρήματα. Κι αυτό το κάνουν όχι ένα, όχι δυο, μόνον άπειρα χωριά.

5). Ένα χωριό στη Μακεδονία (Τούρκικο κράτος) το βασανίζουνε συμμορίες βουλγάρικες, ή να γίνει βουλγάρικο ή να ξεσπιτωθεί και ν' αδειάσει τον τόπο, σκοτώνουνε κάθε χωρικό που αντιστέκεται. Γυρεύει το χωριό βοήθεια από την Ελλάδα, γιατί η νόμιμη αρχή του, ο Τούρκος, δεν το προστατεύει. Κι αυτό γίνεται όχι σ' ένα, όχι σε δυο, μα σε πεντακόσια χωριά.

6). Στην Ήπειρο (Τούρκικο κράτος) τούρχεται έξαφνα του Σουλτάνου και 100 ρωμαίικα χωριά, κεφαλοχώρια, τα κάνει τοιφλίκια δικά του, και λέει στους χωρικούς: «ή θα γίνετε δουλοπάροικοι, σκλάβοι μου, ή να ξεσπιτωθήτε και αμέτε όπου θέλετε». Και τα χωριά αυτά γράφουνε, στον Πατριάρχη απελπιστικά γράμματα, μα ο Πατριάρχης δεν έχει αρκετή δύναμη για να πάρει πίσω τα χωριά. Πιάνουν λοιπόν κι αυτοί κάτω στην Ελλάδα και γυρεύουν προστασία.

Κάθε μέρα χωριά Ελληνικά, άνθρωποι Έλληνες, ελληνικές επαρχίες (κοινωνίες), στρέφουν κατά την Ελλάδα και γυρεύουν προστασία, βοήθεια, υποστήριξη, και στο τέλος ένωση.

Αυτά, κ. Σκληρέ, δεν είναι μεγάλες ιδέες, ούτε μικρές. Είναι πραγματικότητες.

Και τότε η μικρή Ελλάδα, το μικρό κράτος, που μιλείτε γι αυτό σα νάτανε τελειωτικό, τι πρέπει να κάμει, κατά τη γνώμη σας; Να απαντήσει τάχα στα ελληνικά νησιά, στα Ελληνικά χωριά, στους Έλληνες: «Είστε ξένο κράτος, τι γυρεύετε από μένα; Σεις λέγεστε Τουρκιά, εγώ Ελλάδα, τα σύνορά μου δεν τα βλέπετε; είναι ο Πηνείος και ο Άραχθος. Δε σας γνωρίζω. Πηγαίνετε στους άρχοντές σας. Μη μας σκοτιζετε, εμάς εδώ πέρα, έχουμε άλλες δουλειές· οι προλετάριοι γυρεύουν κι αυτοί ψωμί· ο Φαρδαύλης φρενιάζει· το κεφάλαιο δεν ακούει· η βουρζουαζία κοιμάται».

Ίσως θα είταν κι αυτό μια πολιτική. Μα έλα που παθαίνονται πολλοί στην Ελλάδα, άμα μάθουν καμιά τέτοια είδηση από κείνες που περιγράφω. Μπορεί να τους ονομάσει ο κ. Σκληρός με καταφρόνια, π α τ ρ ι ώ τ ε ς, όμως είναι γεγονός πως κάποιοι κάπως ταραζονται. Και μπορεί μια μέρα να σηκώσουν πολλούς στο πόδι.

Ε! Τι σημαίνουν όλ' αυτά τα πράματα; Δε σου φαίνεται, κ. Σκληρέ, πως σα να λέγουν ότι αυτό το μικρούτσικο Ελληνικό κράτος, που μας έφτειασαν οι ξένοι βασιλιάδες και διπλωμάτες, δ ε ν ε ί ν α ι φ υ σ ι ο λ ο γ ι κ ά φ τ ε ι α σ μ έ ν ο; Ότι πότε από δω, πότε από κει, του μηνούν του κράτους αυτού τα εθνικά νεύρα πως μιαν άκρη του έθνους παθαίνει πάλι, μιαν άλλη άκρη γυρεύει κάτι, μιαν άλλη πονεί, εκείνη χαίρεται, ετούτη στεναχωριέται; Ότι, στα τωρινά τα χρόνια τουλάχιστο, ψέμα δεν είναι, δεν είναι ιδέα, παρά είναι αλήθεια η ενότητα μιας φυλής; Ότι η Ελληνική φυλή είναι μεγαλύτερη από το Ελληνικό το κράτος, ότι όσο δεν ενώνεται η φυλή, κανένα κράτος ελληνικό δε θα είναι τελειωτικό, ούτε θάχει ησυχία από «εξωτερικά ζητήματα;» Ότι τα εξωτερικά ζητήματα της Ελλάδας δεν είναι σαν τα εξωτερικά ζητήματα της Αγγλίας, αλλά είναι ε σ ω τ ε ρ ι κ ά ζητήματα; Ότι, ο κλεφτοπόλεμος της Μακεδονίας είναι όμοια εσωτερικό ζήτημα όπως είναι και τα κινήματα των σταφιδοπαραγωγών του Πύργου και οι τσαρλαταναρίες του Φαρδούλη; Ότι ο επιστήμονας που πιάνει και εξετάζει την Ελλάδα σαν κανένα Βέλγιο ή Ολλαντία ή Αγγλία, και βγάζει συμπεράσματα, ο επιστήμονας αυτός δε δουλεύει επιστημονικά;

Κонец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.